

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/99/28-33>

Əlöysəd Əsgərov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
alovsad.asgarov@mail.ru

Bəsti Novruzova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
elekberlimehemmed@mail.ru

MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ SİYASƏTİ

Xülasə

Müəssisənin (təşkilatın) maliyyəsi ümumilikdə maliyyə sisteminin əsas həlqəsidir. İctimai istehsal sferasına xidmət etmə xüsusiyyətinə görə maddi istehsal sahələrinin müəssisələrinin maliyyəsi və qeyri-istehsal sahələri təşkilatlarının maliyyəsi bir-birindən fərqlənir. Mülkiyyət formasından asılı olaraq müəssisənin maliyyəsi dövlət müəssisələrinin maliyyəsi və qeyri-dövlət müəssisələrinin (xüsusi, kooperativ, birgə müəssisələr) maliyyəsinə bölünür. Bütün bu münasibətlərdən aydın olur ki, müəssisələrin maliyyəsinin zəruriliyi əmtəə-pul münasibətlərinin mövcudluğu və dəyər qanununun fəaliyyəti ilə sıx surətdə əlaqədardır. Müəssisənin maliyyəsinin bölüşdürücü funksiyası vasitəsilə ictimai məhsulun, ümumi gəlirin, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin bölgüsü, məqsədli pul fondlarının, əsas və dövriyyə vəsaitlərinin, amortizasiya fondunun yaradılması və istifadəsi həyata keçirilir.

***Açar sözlər:** müəssisənin maliyyəsi, mənfəət, amortizasiya fondu, gəlir, xərc, pul fondları, büdcədən kənar fond*

Aloysad Asgarov

Azerbaijan State Agrarian University
PhD in economics
alovsad.asgarov@mail.ru

Basti Novruzova

Azerbaijan State Agrarian University
elekberlimehemmed@mail.ru

Financial policy of enterprises

Abstract

Enterprise (organization) finance is the main link of the financial system in general. Due to the feature of serving the social sphere of production, the finance of enterprises of material production areas and the finance of organizations of non-production areas differ from each other. Depending on the form of ownership, the finance of the enterprise is divided into the finance of state enterprises and the finance of non-state enterprises (private, cooperative, joint enterprises). It is clear from all these relationships that the necessity of enterprise finance is closely related to the existence of commodity-money relations and the operation of the law of value. Through the distributive function of the enterprise's finances, the distribution of the public product, total income, profit remaining at the disposal of the enterprise, the creation and use of special funds, fixed and circulating funds, depreciation fund is carried out.

***Keywords:** enterprise finance, profit, amortization fund, income, expenditure, cash funds, off-budget fund*

Giriş

Müəssisə dedikdə mənfəət əldə etmək və ictimai tələbatı ödemək məqsədi ilə təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılan müstəqil təsərrüfat subyekti başa düşülür. Xüsusi təsərrüfat maliyyəsi təsərrüfatçılıq subyektlərinin gəlirlərinin formalaşması və istifadəsinin spesifikasiyi ilə əlaqədar aşağıdakı həlqələri (elementləri) özünə daxil edir. İctimai istehsal sferasına xidmət etmə xüsusiyyətinə görə maddi istehsal sahələrinin müəssisələrinin maliyyəsi və qeyri-istehsal sahələri təşkilatlarının maliyyəsi bir-birindən fərqlənir. Mülkiyyət formasından asılı olaraq müəssisənin maliyyəsi dövlət müəssisələrinin maliyyəsi və qeyri-dövlət müəssisələrinin (xüsusi, kooperativ, birləşmiş müəssisələr) maliyyəsinə bölünür (Makkonnell, Stenli, Bryu, 2009).

Müəssisənin maliyyəsinin təşkilinin əsasını maliyyə planı təşkil edir. Maliyyə planının forması gəlir və xərclər balansıdır ki, burada müəssisənin maliyyə-təşkilat fəaliyyətinin nəticələri, onun büdcə, büdcədən kənar fondlar və bank ilə qarşılıqlı əlaqəsi öz əksini tapır. İnvestisiya fəaliyyətində heç bir firma maliyyələşdirməyə və son maliyyə nəticəsi ilə əsaslandırılmış layihə (plan) işləyib hazırlamadan işə başlama bilməz. Firmadaxili planlaşdırma əsasında müqavilələr bağlanır, müsabiqə əsasında sifarişlər yerləşdirilir. Planların işlənilməsi-hazırlanması (xaricdə onları layihə adlandırır) istehlakçıların tələbatının dərindən öyrənilməsinə, rəqiblərinin təcrübəsinin öyrənilməsinə, müəssisənin maliyyə imkanlarının təhlilinə əsaslanır. Yaxşı hazırlanmış plan kommersiya hesabının müsbət nəticələrinə xidmət edir.

Müəssisə dedikdə mənfəət əldə etmək və ictimai tələbatı ödemək məqsədi ilə təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılan müstəqil təsərrüfat subyekti başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən təşkilati-hüquqi əlamətlərinə görə müəssisə və təşkilatlar kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarına ayrılır (Ataşov, Novruzov, İbrahimov, 2014).

İqtisadi kateqoriya kimi müəssisənin maliyyəsi dedikdə müəssisə tərəfindən pul vəsaitləri fondlarının formalaşması, bölgüsü (yenidən bölgüsü) və istifadəsi, habelə onların mərkəzləşdirilmiş fondların formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədar iqtisadi (pul) münasibətlərini ifadə edir.

Maliyyənin əsas əlamətlərindən biri onların pul formasında ifadəsi və maliyyə münasibətlərinin pul vəsaitinin real hərəkəti vasitəsilə əks olunmasıdır (Zeynalov, 2008).

Maliyyənin mahiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Müəssisələrin maliyyəsi üç funksiyalı – bölüşdürücü, nəzarət və təkrar istehsal funksiyasını yerinə yetirir.

Müəssisənin maliyyəsinin bölüşdürücü funksiyası vasitəsilə ictimai məhsulun, ümumi gəlirin, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin bölgüsü, məqsədli pul fondlarının, əsas və dövrüyyə vəsaitlərinin, amortizasiya fondunun yaradılması və istifadəsi həyata keçirilir (Sadıqov, Bədəlov, 2003).

Müəssisənin maliyyəsinin nəzarət funksiyası gəlirlərin formalaşdırılmasına, müəssisələrin məsrəflərinə, pul fondlarının səmərəli istifadə edilməsinə, büdcəyə vərgilərin ödənilməsinə, büdcədən kənar sosial fondlara ayırmalara nəzarət edilməsində təzahür edir. Maliyyə nəzarəti pul fondlarının məqsədli təyinatı üzrə istifadəsi prosesində həyata keçirilir.

Müəssisənin təkrar istehsal funksiyası istər ayrı-ayrı müəssisələrdə və istərsə də bütövlükdə iqtisadiyyatda vəsaitlərin daim dövrüyyəsinin təminatıdır. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsi vasitəsi ilə müəssisənin maliyyəsi ümumi iqtisadiyyatın inkişaf tempinə, onda formalaşmış proporsiyalara, sahə və ərazi strukturlarının təkmilləşdirilməsinə təsir göstərir (Zeynalov, 2008).

Kommersiya müəssisələrinin maliyyəsinin təşkili onların təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili xüsusiyyətlərinin əsaslarıdır.

Kommersiya müəssisələrində (təşkilatlarında) xüsusi maliyyə resurslarının ilkin formalaşması müəssisənin təsis edilməsi anında – yəni, nizamnamə fondu yarandığı vaxt baş verir. Təsərrüfat subyektinin təşkilati-hüquqi formasından asılı olaraq, nizamnamə kapitalın əmələ gəlmə mənbəyi aşağıdakılar ola bilər: səhmdar kapital (səhmdar təşkilatlarında); uzunmüddətli kredit, büdcə vəsaitləri və digər mənbələr. Fəaliyyətdə olan müəssisələrdə maliyyə resurslarının əsas mənbəyi məhsul (iş və xidmət) satışından daxilolmalar təşkil edir ki, onun da hesabına gəlir və mənfəət, habelə amortizasiya, ehtiyat və digər pul fondları yaradılır (Sadıqov, Hüseynov, Zeynalov, 2007).

Kommersiya təşkilatlarının pul gəlirləri məhsul (iş və xidmət) satışından, digər əmlakların satışından (əsas fondların, inventarların, qeyri-material aktivlərinin və s.) daxilolmalardan; satışdankənar gəlirlərdən, icarə haqqından əmələ gəlir.

Pul gəlirlərinin başlıca mənbəyi məhsul (iş və xidmət) satışından daxilolmalardan ibarətdir. Onun həcmi məhsul satışının həcmi və qiyməti ilə müəyyən edilir. Öz növbəsində məhsul (iş və xidmət) satışının həcmi isə bazarın tələbindən, bazarda tələb və təklifdən asılıdır (Məmmədov, 2021).

Məhsul satışından mənfəət ümumi mənfəətə (balans mənfəəti) və xalis mənfəətə bölünür. Kommersiya təşkilatlarında mövcud qiymətlərlə (ƏDV və aksizsiz) məhsul (iş və xidmət) satışından daxil olan gəlirləri ilə onun istehsalı və satışına çəkilən xərclərin məbləği arasındakı fərq kimi hesablanır.

Ticarət müəssisəsində əmtəələrin satışından mənfəət satış pulu – netto məbləği ilə (ƏDV, digər vergiləri çıxmaqla satış pulu) reallaşdırılmış əmtəələrin qalığı dəyəri və satılmış əmtəələrin tədavül xərcləri məbləği (ümumtəsərrüfat xərcləri nəzərə alınmaqla) arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Balans mənfəəti – satışdan əldə olunan mənfəət ilə satışdan kənar mənfəətin ümumi həcmi göstərir. Beləliklə, balans mənfəəti təşkilatın bütün təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirir (8):

$$M_b = M_{ms} + M_{əs} + G_{sk}$$

burada: M_b – balans mənfəəti,

M_{ms} – məhsul satışından mənfəət,

$M_{əs}$ – əsas vəsaitlərin və digər əmlakın satışından mənfəət,

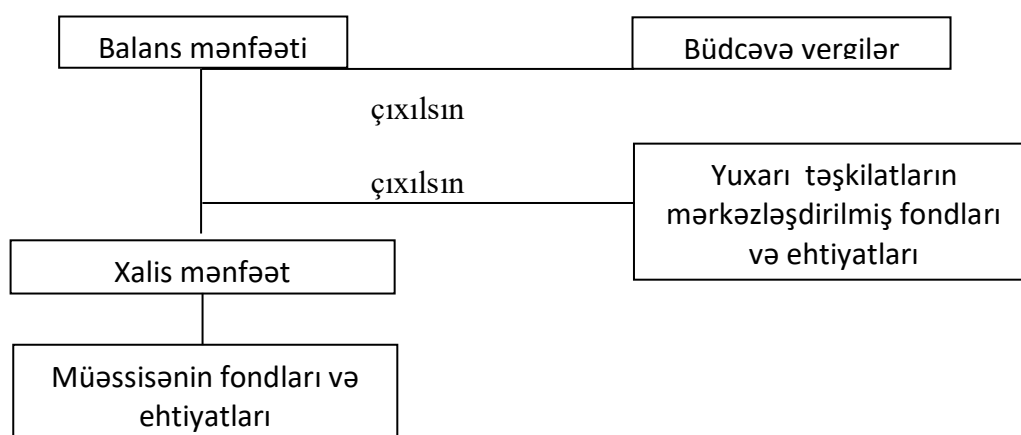
G_{sk} – satışdankənar gəlirlər (saldo).

Əmlakın satışından (əsas vəsait və digər əmlak) mənfəət əmlakın satışından daxilolmalarla (ƏDV çıxmaqla) inflyasiya əmsalına korrektə edilmiş qalığı dəyəri (balans üzrə) arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Balans mənfəəti istehsalın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, müəyyən dövrdə onun artım dinamikasını aşkar etmək, ümumi rentabelliği təmin etmək üçün istifadə olunur.

Xalis mənfəət – bütün vergi və rüsumları ödədikdən sonra müəssisənin (təşkilatın) sərəncamında qalan, istehsalın inkişafına, pul fondlarının yaradılmasına və sosial ehtiyaclara istifadə edilən mənfəətdir.

1992-ci ildən Azərbaycan Respublikasında kommersiya müəssisə və təşkilatlarının balans mənfəətinin bölgüsü aşağıdakı sxem üzrə həyata keçirilir (Frederik, Mişkin, 2021: 700).

Mənfəət nəinki maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin başlıca nəticəsi kimi, həm də müəssisənin özünün və bütövlükdə dövlətin müxtəlif tələbatlarının ödənilməsi mənbəyi kimi çıxış edir.

Müəssisələrdə mənfəətin bölgüsünə qoyulan başlıca tələb istehlaka və yığma yönəldilən pul vəsaitləri arasında müəyyən edilmiş optimal nisbət əsasında geniş təkrar istehsalın ehtiyaclarını maliyyə resursları ilə təmin etməkdən ibarətdir.

Mənfəətin bölüşdürülməsi daha geniş sosial-iqtisadi mahiyyət daşıdığına görə o təkcə müəssisənin daxili problemi deyildir. Mənfəətin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış bölgüsü sistemi ilk növbədə dövlət qarşısında olan maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini və müəssisənin istehsal-material və sosial ehtiyaclarını təmin etməlidir (Məmmədov, Zeynalov, 2007).

Təsərrüfatların ixtiyarı var ki, məqsədli ehtiyaclar üçün təmir fondu, valyuta fondu, ehtiyat fondu və s. yaratsınlar.

Müəssisənin yığım və istehlak fondları vəsaitlərinin hamısı smeta üzrə sərf edilir. Smetanın layihəsi təsərrüfatın əmək kollektivinə müzakirə üçün verilir, o qəbul edildikdən sonra həmkarlar komitəsi və rəhbərliyin birgə qərarı ilə təsdiq edilir. Smetadan istifadə haqqında rəhbərlik və həmkarlar komitəsi əmək kollektivinə məlumat verir. Fond vəsaitinin qalığı götürülmür, növbəti ildə təsdiq edilmiş smetaya uyğun istifadə edilir. Müəssisənin yığım və istehlak fondlarının vəsaitləri təsərrüfatın hesablaşma hesabında saxlanır (Sadıqov, Hüseynov, Zeynalov, 2007).

Fondların plan və faktiki həcmi təsərrüfat müəyyən edir. Hansı həcmdə fond vəsaiti varsa, o qədər də sərf etmək olar. İcazə verilmir ki, gələcək ayırmalar hesabına xərclər edilsin. İstehsalın, elm və texnikanın inkişafı və sosial inkişaf fondu vəsaitində çatışmazlıq olduqda bank kreditindən istifadə etmək olar. Təsərrüfatların hamısı yığım və istehlak fondlarını ilin yekun işləri üzrə yaradırlar (Kərimov, Babayev, 2007).

Kənd təsərrüfatı müəssisələri bununla yanaşı xüsusi yığım və istehlak fondlarını yaratmayaraq, onların sərəncamında qalan vəsaitlərdən istifadəsi üçün ümumi smeta tərtib edirlər.

İnvestisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

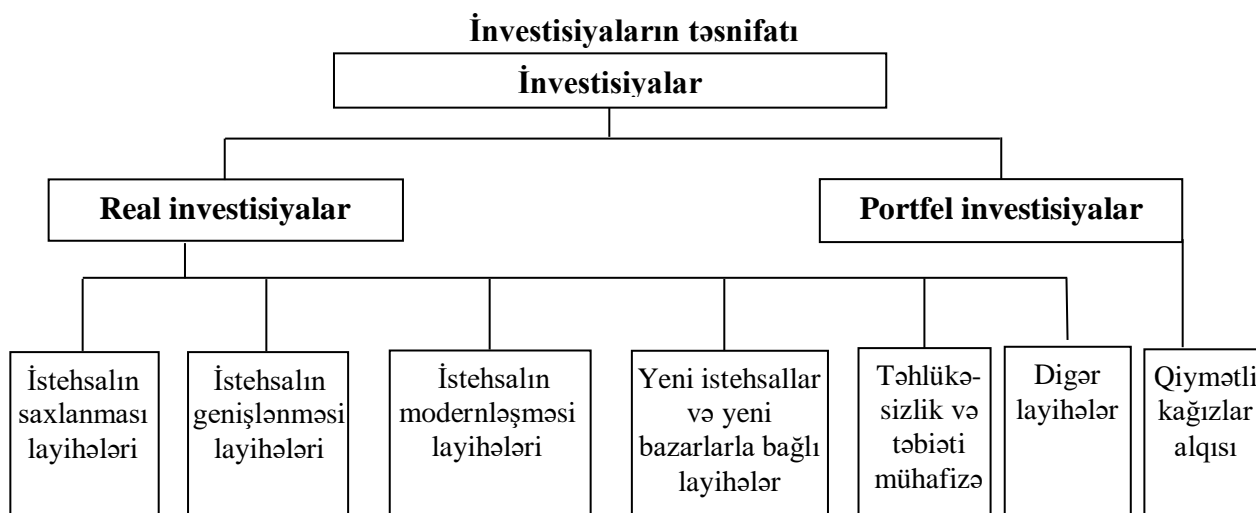
İnvestisiya obyektlərinə qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.), iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni yaradılan və modernləşdirilən əsas fondlar və dövriyyə vəsaitləri, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsul və mülkiyyətin digər obyektləri, əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüququ aid edilir.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektləri (investorlar) hasilat, tikinti, innovasiya və maliyyə kapitalı dövriyyəsi siferasına daha çox diqqət yetirirlər. İnvestisiyalashmanın əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıların fərqləndirilməsi məqsəduyğundur. İstehsalın genişləndirilməsinə, istehsal infrastrukturunun inkişafına, modernləşdirməyə, material ehtiyatlarının artırılmasına, sosial infrastrukturunun inkişafına, elmə, kadr hazırlığına investisiyalar (Abbasov, 2005).

İnvestisiya proseslərin əsas kapitalın artırılması və yeniləşdirilməsi, innovasiyalı inkişafı, struktur təkmilləşmələrinin həyata keçirilməsinə və istehsalın səmərəliyini yüksəldən digər bu kimi vəzifələrin icrasına yönəldilir.

Ümumiyyətlə, investisiya qoyuluşlarını gələcəkdə gəlir əldə etmək üçün bu gün pul vəsaitlərinin maddi aktivlər və ya qiymətli kağızlar əldə edilməsinə sərfi kimi xarakterizə etmək olar və xarakteristikadan bəllidir ki, investisiyalar real və maliyyə investisiyalarına bölünür.

Maliyyə investisiyaları – səhm, istiqraz, opsiyon və s. qiymətli kağızlar alqısı ilə bağlıdır (Conatan, 2021: 896).

İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri – xüsusi borc və büdcə vəsaitlərinə ayrılır. Maliyyələşdirilməsi mənbələrindən asılı olaraq investisiya qoyuluşu mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş qoyuluşlara ayrılır. Mərkəzləşdirilmiş investisiya qoyuluşu əsasən büdcə vəsaiti hesabına yerinə yetirilir. Xüsusilə də sahələrarası istehsalın inkişafına yeni tikintiyə və s. yönəldilir. Mərkəzləşdirilməmiş investisiya qoyuluşu isə xüsusi vəsait və bank krediti hesabına yerinə yetirilir.

İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin xüsusi mənbələrinə aiddir: mənfəətdən bu məqsəddə ayırma; səhm buraxılışından səfərbər edilən vəsait; icarə haqqı əsaslı tikintidən daxili resursların səfərbər edilməsi; əsas istehsal fondları üçün nəzərdə tutulan amortizasiya ayırması; artıq və lazımsız əsas fondların satışından gəlir; məhsuldar və iş heyvanlarının çıxış edilməsindən gəlir və s. (14).

İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirməsi mənbələrindən ən əsaslısı amortizasiya ayırmasıdır.

Əsas fondların təzələnməsi ilə əlaqədar olan xərclərin ödənilməsinin, müəssisənin özünü maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi müəssisənin xüsusi vəsaitidir. Bu vəsait əsas fondların bütün xidməti müddətində amortizasiya ayırmaları şəklində yığılır. Amortizasiya ayırmaları müəssisənin öz maliyyə resursları içərisində başlıca yer tutur.

Amortizasiya əsas fondların fiziki və mənəvi aşınmasının pul ilə ifadəsidir. Amortizasiya əsas fondlar sıradan çıxdıqda onları tam dəyişmək məqsədilə həyata keçirilir. Məhsul satışından əldə edilən gəlirin bir hissəsi (amortizasiya ayırmaları həcmində) amortizasiya fonduna daxil olur (Bağırov, Həsəni, 2011: 184).

Amortizasiya fondu – əsas istehsal fondlarının amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşır və köhnəlmiş əsas fondların bərpasına və yeni əsas fondların alınmasına yönəldilən pul vəsaitidir.

Amortizasiya ayırmalarının məbləği məhsulun istehsal xərclərinə (maya dəyərində) daxil edilir və bununla da məhsulun qiymətinin üzərinə keçir. Müəssisə amortizasiya ayırmaları məbləğini yığmağa borcludur. Bu baxımdan müəssisə həmin məbləği məhsulun satış pulundan ayrıaraq amortizasiya fonduna keçirməlidir. Müəssisənin illik amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti əsas fondların dəyərindən, onun tərkibindən və amortizasiya normasından asılıdır (Novruzov, Hüseynov, 2007).

Amortizasiya hər ay hesablanır, yəni daimi və fasiləsiz xarakter daşıyır. Fondun vəsaiti dövrü olaraq xərclənir yəni vəsaitin xərclənməsi normativ xidmət müddətinin başa çatması ilə əlaqədar onların təkrar istehsalı prosesində həyata keçirilir. Bu anadək həmin vəsaitlər azad olur və əsas fondların təkrar istehsalı üçün maliyyə resursları mənbəyi kimi istifadə edilə bilər.

Amortizasiya ayırmaları sistemində əsas problemlərdən biri də amortizasiya ayırmaları normalarının təkmilləşdirilməsi, əsas fondların, xüsusən onların aktiv hissəsinin – maşın və avadanlıqların sürətli amortizasiya metodundan istifadə edilməsidir (Ataşov, Novruzov, İbarhimov, 2009: 85).

Amortizasiya ayırmalarının məbləği amortizasiya normasına görə müəyyən edilir. Amortizasiya norması əsas fondların hazır məhsulun üzərinə hər il keçirilən hissəsini əks etdirir. Amortizasiya norması aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$A_n = \frac{F\dot{I} - FL}{TN \times F\dot{I}} \cdot 100$$

burada, A_n – amortizasiya norması;

$F\dot{I}$ – əsas fondların ilk dəyəri, man.;

FL – əsas fondların ləğv etmə dəyəri, man.

TN – əsas fondların normativ xidmət müddətidir (amortizasiya müddəti), il.

Nəticə

Amortizasiya normasının səviyyəsi əsas fondların aşınmış hissəsinin bərpa edilməsi üçün lazım olan resursların həcmi müəyyən edir. Amortizasiya normasının köməyi ilə əsas fondların dövretmə sürəti tənzimlənir, onların təkrar istehsalı prosesi intensivləşdirilir. Amortizasiya norması və əsas fondların qrupları üzrə bu normaların diferensiallaşdırılması vasitəsilə müəssisədə texniki və istehsal siyasəti həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Makkonnell, I., Stenli, L., Bryu. (2009). Ekonomiks, 19 – izdaniye.
2. Ataşov, B., Novruzov, N., İbrahimov, E. (2014). Maliyyə nəzəriyyəsi. Bakı.
3. Zeynalov, V.D. (2008). Maliyyənin əsasları. Bakı.
4. Sadıqov, M.M., Bədəlov, Q. (2003). Maliyyə resursları və maliyyə bazarı. Bakı.
5. Zeynalov, V.D. (2008). Beynəlxalq maliyyə. Bakı.
6. Sadıqov, M., Hüseynov, A., Zeynalov, V. (2007). Korporativ maliyyə. Bakı.
7. Məmmədov, S.M. (2021). Rəqəmsal keçid və elmi texnoloji inkişafın sürətləndirilməsi zəruriliyi. Bakı.
8. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. Frederik, S., Mişkin. (2021). Pul, bank və maliyyə bazarlarının iqtisadiyyatı. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 700 s.
10. Məmmədov, Z.F., Zeynalov, V.Z. (2007). Maliyyə pul tədavülü və kredit. Bakı.
11. Kərimov, A.E., Babayev, A.A. (2007). Qiymətli kağızlar bazarı. Bakı.
12. Abbasov, A.N. (2005). Qiymətli kağızların formalaşması və inkişafı. Bakı.
13. Conatan, Q. (2021). Dövlət maliyyəsi və dövlət siyasəti. Bakı: Worth Publishers, TEAS Press Nəşriyyat evi, 896 s.
14. <https://agroecconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>
15. Bağırov, D., Həsənli, M. (2011). Bakı: Maliyyə, 184 s.
16. Novruzov, N.A., Hüseynov, X.Ə. (2007). Bakı: Maliyyə.
17. Ataşov, B.X., Novruzov, N.A., İbrahimov, E.Ə. (2009). Müəssisənin maliyyəsi. Bakı, 85 s.

Göndərilib: 30.11.2023

Qəbul edilib: 03.02.2024